

Федчишина В. В.,
кандидат економічних наук,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Університету державної фіскальної служби України

СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗНАННЯ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ХОДІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE AND THEIR USE DURING OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES, PRE-TRIAL INVESTIGATION AND TRIAL: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS

Стаття присвячена дослідженню використання спеціальних економічних знань в ОРД у слідчій і судовій практиці. На підставі проведеного науково аналізу систематизовано необхідність дотримання наступних умов: практичної необхідності, нормативною урегульованості, основних аспектів і достовірності висновку судового експерта-економіста.

Ключові слова: докази, експерт-економіст, оперативний працівник, слідчий, слідчий суддя, суддя, таємниця. процесуальна форма, судово-економічна експертиза.

Стаття посвящена исследованию использования специальных экономических знаний в ОРД, в следственной и судебной практике. На основании проведенного научного анализа систематизирована необходимость соблюдения следующих условий: практической необходимости, нормативной урегулированности, основных аспектов и достоверности заключения судебного эксперта-экономиста.

Ключевые слова: доказательства, эксперт-экономист, оперативный работник, следователь, следственный судья, судья, тайна. процессуальная форма, судебно-экономическая экспертиза.

The article is devoted to the study of the use of special economic knowledge in the ORD, in investigative and judicial practice. On the basis of the conducted scientific analysis, the necessity of adhering to the following conditions is systematized: practical necessity, normative settlement, main aspects and authenticity of the conclusion of a judicial expert-economist.

Key words: evidence, expert economist, operative, investigator, investigator judge, judge, secret. procedural form, forensic economic examination.

Постановка проблеми. Необхідність розкриття і розслідування правопорушень існувала завжди. Ставало очевидним, що пізнання в цій сфері не може здійснюватися лише з позицій життєвого досвіду і здорового розсудку. Поява спеціальних економічних знань зумовлена самим життям.

За весь період існування судово-експертної діяльності сформувався і сконцентрувався значний обсяг наукових знань та загальних теоретичних основ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики закономірностей слідоутворення економічних правопорушень мають місце в наукових працях вітчизняних і зарубіжних криміналістів: К.В. Антонова, Є.В. Селіна О.М. Бандурки, С.П. Голубятнікова, Н.Я. Дондика, С.В. Євдокіменко, М.К. Камінського, Л.П. Климович, В.П. Кубанова, В.Б. Любка, О.Ф. Лубіна, М.М. Лисова, В.В. Лисенка, А.М. Ромашова, І.М. Сорокотягіна, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, В.М. Юріна та інших.

Досліджувалися окремі аспекти криміналістичного забезпечення організації і проведення судово-економічної експертизи в Україні. Проте аналіз монографічної та дисертаційної літератури доводить, що систематизований і єдиний підхід до використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду спеціальних економічних знань відсутній, і це зумовлює мету написання даної статті.

Мета дослідження багатогранної проблематики полягає в тому, щоб глибше торкнутися сутності і процесуальних підстав використання спеціальних знань експерта в оперативно-розшуковій діяльності, на етапі досудового розслідування і криміналістичному аспекті слідчої дії. Для досягнення поставленої мети в статті ставляться завдання визначити і систематизувати теоретико-методологічні основи правового забезпечення та наукових поглядів.

Виклад основного матеріалу статті. Спеціальні економічні знання – це теоретична база, що забезпечує вирішення експертних економічних задач і появу нових теоретичних розробок, формує межі компетенції і компетентності судово-економічної експертизи. Дослідження питань історії становлення спеціальних економічних знань, формування закономірностей виникнення і розвитку судово-економічної експертизи підтверджує відсутність критеріїв єдиного підходу до трактування поняття «спеціальні економічні знання».

Різними є наукові погляди щодо поняття спеціальних економічних знань, предмету, об'єктів, методів і методик проведення судово-економічних експертиз, щодо їх класифікації.

П.-З.К. Пошюнас вважає, що не можна погодитись, що спеціальні економічні знання знаходяться на межі лише теорії бухгалтерського обліку і кримінального (цивільного, господарського чи адміністра-

тивного) процесу, оскільки тактичні прийоми залучення економічних (бухгалтерських) знань, методи і методика дослідження господарських операцій, відображених у документах бухгалтерського обліку, відносяться до області криміналістики [1, с. 15].

Вирішення проблеми щодо використання спеціальних економічних знань має не лише науково-теоретичний інтерес, а також безпосереднє практичне значення і перебуває в постійному розвитку і в законодавчому полі, і в практичній діяльності.

Аналіз практики показує, що на рівень ефективності попередження, розкриття і розслідування економічних правопорушень найбільше значення має використання спеціальних економічних знань. Залучення спеціальних економічних знань полягає в їх використанні для збору і оцінки доказового матеріалу.

Після внесення відомостей щодо правопорушень до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводиться попередня перевірка інформації, і одним із чинників, які знижують ефективність досудового розслідування та судового розгляду справ, є відсутність висновків судових експертів-економістів.

При цьому слідчий, виходячи з обставин справи, сам вирішує, які матеріали слід зробити надбанням гласності, а які зберігати в таємниці [2, с. 48].

Як свідчать результати проведеного анкетування серед слідчих слідчий, розслідуючи кримінальне провадження щодо економічних правопорушень, стикається з потребою використання спеціальних економічних знань, за допомогою яких «можна виявити можливі причини та наслідки вчиненого злочинного правопорушення» [3, с. 808].

Оперативний працівник, слідчий, слідчий суддя, суддя, володіючи спеціальними знаннями, які отримано в процесі професійної підготовки, спроможний у розслідуванні злочинів у межах своїх знань вирішувати багато питань [4, с. 15], тим більше використовувати в розкритті економічних правопорушень.

На практиці безпідставно розширюється сфера спеціальних економічних знань, якщо перед експертом-економістом ставляться питання, які потребують вирішення завдань із іншої галузі знань. О.О. Ейсман правильно визначав, що відомості загальнодоступні, загальнозрозумілі – це такі, якими володіють або можуть володіти не лише слідчий, прокурор або суд, але й свідки, обвинувачений, понятій, і присутні в залі суду [5]. Особливо важливим і актуальним для сьогоденного об'єктивного розслідування економічних правопорушень є володіння спеціальними економічними знаннями.

Судово-економічна експертиза є процесуальною формою, суттю якої є спеціальне дослідження, пов'язане з порушеннями вимог економічного законодавства обставин і фактів, проведене в передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі економіки особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини в кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [6, с. 124].

Матеріали вивчення судово-слідчої і експертної практики свідчать, що теорія спеціальних економічних знань, як і кожна наукова теорія, складається із ряду положень – елементів, які складають цілісну систему.

Основні завдання, які вирішуються з використанням спеціальних економічних знань у сфері господарської діяльності, можна класифікувати за такими критеріями:

- 1) в оперативно-розшуковій діяльності – для виявлення та документування ознак злочину;
- 2) в розслідуванні кримінальних проваджень – для встановлення обставин економічних правопорушень та процесуального залучення як доказів;
- 3) на стадії судового розгляду кримінального провадження – для перевірки доказів, отриманих у процесі використання спеціальних економічних знань.

У науковій літературі не приділяється належна увага використанню спеціальних економічних знань в оперативно-розшуковій діяльності, і вченими не досліджено на достатньому рівні механізм застосування спеціальних економічних знань у розслідуванні економічних правопорушень.

Спеціальний характер економічних знань, що використовуються під час розслідування правопорушень, передбачає знання економічних наук.

Відповідно до сучасної юридичної доктрини, визначаючи зміст спеціальних економічних знань як знань не загальновідомих, необхідними є чотири аспекти:

- 1) характеристика економічних знань, які формують підгрунття спеціальних економічних знань;
- 2) структура спеціальних економічних знань;
- 3) способи отримання спеціальних економічних знань;
- 4) мета використання спеціальних економічних знань.

Працівники правоохоронних органів повинні зібрати і сформулювати необхідні документи, які є об'єктами дослідження експерта-економіста.

З метою більш якісної підготовки матеріалів для проведення судово-економічних експертиз доцільно в окремих випадках залучати експерта для участі в слідчих діях в якості спеціаліста, що дозволить оперативно визначати необхідність проведення зустрічних перевірок, необхідність формування повноти обсягу документів.

Такий підхід, на думку К.В. Капусника, дозволить підвищити якість експертних досліджень, значимість судово-економічної експертизи як одного з основних інструментів у розслідуванні економічних злочинів [7 с. 425].

Однак, за загальною концепцією, розвиток кожної галузі науки проходить по загальних закономірностях теорії пізнання. Безпосередньою задачею експертного дослідження є отримання нових знань, тобто є пізнанням. Тому різні характеристики пізнання в значній мірі відносяться і до процесу експертного економічного дослідження [8, с. 54].

Використання в проведенні оперативно-розшукових заходів або слідчих дій з метою розкриття, роз-

слідування і попередження злочинів використання спеціальних економічних знань забезпечує встановлення фактів, які є доказом вчинення злочину.

Збирання й оцінка доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини зумовлює потребу використання різних спеціальних знань, а конкретний спосіб застосування таких знань та або вибір певного виду судових експертних досліджень зумовлені видом економічного злочину, способами його вчинення та наявними матеріалами.

Дослідження більшості економічних правопорушень пов'язано з використанням спеціальних економічних знань – дослідженням речових доказів у процесі економічного експертного дослідження.

У процесі виявлення і розслідування податкових правопорушень, підрозділи, які ведуть боротьбу із ними, володіють сформованими здібностями щодо використання розробленого в науці і практиці арсеналу сил, засобів і методів виявлення в доказуванні правопорушень.

Судова експертиза – це спосіб дослідження фактичної інформації, доказів із метою одержання нових доказів. Під дослідженням доказів розуміється з'ясування змісту доказів як факту, а також як засобу доказування. Експертиза, звичайно, полягає в дослідженні спеціальних об'єктів із використанням інших матеріалів справи, що мають характер доказів. Для експертизи характерно, що в результаті дослідження одних доказів формуються інші докази.

Судова економічна експертиза є найціннішою науково обгрунтованою процесуальною формою застосування спеціальних знань у судочинстві, в результаті чого слідство і суд отримують нову інформацію, яка має доказове значення й не може бути надана іншими процесуальними способами.

Найбільш сучасні погляди щодо значення судової економічної експертизи в процесі розкриття правопорушень економічного характеру, з урахуванням наукової літератури і судової практики, зводиться до таких факторів:

1) висновок судової економічної експертизи є джерелом доказової інформації;

2) за допомогою судової економічної експертизи з'ясовують походження і причинні зв'язки відображення з обліку окремих господарських операцій, документальне підтвердження і відображення по обліку;

3) судова економічна експертиза дає можливість встановити факти, що мають юридичне значення;

4) судова економічна експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку економічним правопорушенням;

5) судова економічна експертиза є засобом встановлення істини, об'єктивності і повноти дослідження, запобігання правопорушень, а також окремих судових помилок.

Стосовно економічних знань термін «спеціальні» є галузевим, що відмежовує професійний теоретичний рівень, практичні навички й досвід економістів від компетенції фахівців інших галузей знань. Цей термін юридично значущий, оскільки визначає вирішення

специфічних економічних питань у справах про правопорушення у сфері господарської діяльності.

Спеціальні економічні знання – це знання, вміння, навички і практичний досвід обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об'єктів, явищ і процесів. Це знання організації і забезпечення кримінального судочинства з питань бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, що використовуються з метою надання висновку для дослідження економічних показників, що є або будуть предметом судового розгляду.

Правову основу застосування спеціальних економічних знань у процесі оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства становлять закони, інструкції й інші нормативні акти України.

Досконалість наукової позиції можна визначити системним аналізом наукових праць щодо визначення спеціальних економічних знань. У прикладному аспекті дослідження проблеми використання спеціальних економічних знань потребує вдосконалення.

В оперативно-розшуковій діяльності мета використання спеціальних економічних знань окреслені виконанням завдань ОРД та подальшого використання цих фактичних даних відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», тобто пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні дії окремих осіб і груп. На етапі досудового розслідування і криміналістичному аспекті слідчої дії з призначення судово-економічної експертизи, судового розгляду спеціальні економічні знання використовуються у встановлених законом формах для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності з метою забезпечення інтересів кримінального судочинства, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Безпосередньо під застосуванням працівником оперативного підрозділу або слідчим, слідчим суддею чи суддею спеціальних економічних знань є безпосереднє застосування ним спеціальних знань із питань бухгалтерського та податкового обліку, економічного аналізу і перевірки під час оцінки матеріалів, де вони використалися в проведенні оперативно-розшукових заходів або слідчих дій, з метою розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Можливості застосування спеціальних знань у слідчій і судовій практиці забезпечуються дотриманням таких умов: практичною необхідністю, нормативною урегульованістю, перевіреністю і достовірністю спеціальних знань [9, с. 36].

Основою судово-економічної експертизи є спеціальні знання в галузі науки економіки, яка є материнською наукою й охоплює бухгалтерський облік, фінанси, аналіз господарської діяльності, оподаткування, контроль та інші сфери економіки.

Дослідження сучасної юридичної доктрини правового регулювання експертних економічних знань є доволі актуальним, оскільки має не лише теоретичне значення для розроблення і вдосконалення теорії судової експертизи, але й слугує основою для роз-

роблення експертних методик, робить об'єктивним процес експертного дослідження і слугує основою для формулювання висновку експерта та його оцінки органами розслідування й судом як джерела доказів.

Спеціальні знання є одним з елементів арсеналу організаційних, процесуальних, тактичних та інших засобів, які використовуються слідчими та працівниками оперативних підрозділів. Це зобов'язує до того, щоб їх зміст відповідав завданням і цілям кримінального судочинства.

У ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду, які носять самостійний характер, свої цілі і завдання, також можливі, а деколи і неминучі, обставини використання спеціальних економічних знань обізнаних осіб. Це знання, притаманні певному виду професійної діяльності, які використовуються у встановлених законом формах із метою розкриття змісту спеціальних економічних знань через пізнання системи економічної науки для кримінального судочинства, і це є однією з ознак спеціальних економічних знань для досягнення мети кримінального судочинства.

Висновки. На підставі наведених міркувань та їх аналізу можна зробити кілька висновків.

По-перше, оскільки досвід є сукупністю знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці, сукупністю накопичених знань та загальновідомої практики людей, які отримані особою в результаті професійної і спеціальної підготовки, – це професійний досвід обізнаних осіб, що належить до галузі економічних знань і використовується для цілей кримінального судочинства у встановлених законом формах, дозволяє вирішувати економічні питання в судочинстві.

По-друге, слід чітко відмежовувати в функціональному сенсі спеціальні економічні знання як результат професійної підготовки і досвіду, та певну спеціалізовану освіченість окремих людей від перед-

бачених процесуальними законами спеціальних знань, які, маючи за своїм змістом повну тотожність із першими, можуть використовуватись у чітко визначених законом формах і межах.

По-третє, повністю індиферентні до становища носія цих знань та їх споживачів, вони перетворюються на процесуально-правову категорію, використання якої передбачено лише визначеними суб'єктами і у встановлених процедурах, що в кожному випадку їх застосування вимагає наявності одного з передбачених суб'єктів, засвідчення його компетентності, а також узаконених шляхів одержання бажаного результату.

По-четверте, в процесуальне визначення спеціальних економічних знань обов'язково повинно включатись загальнонаукове їх поняття як неодмінна змістова основа поняття процесуального, а останнє повинно визначати лише межі і форми особливого використання цих знань та юридично значущі наслідки такого використання.

Систематизація, яка пропонує наукову класифікацію ознак спеціальних економічних знань для досягнення мети кримінального судочинства, здійснюється для різних цілей. Однак, будь-які системи є штучними і специфічними для кожної галузі та відіграють службову роль переважно для наукового аналізу.

Цінність вчення складається з методологічних та практичних аспектів. Є інструментом для пізнання науки, її розвитку, а ті, які стосуються експертної практики, є арсеналом засобів, які використовуються в експертному дослідженні для оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду.

Дослідження використання спеціальних економічних знань у ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду зумовлює інтерес до подальших наукових розробок у процесі модернізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пошюнас П.-З.К. Применение бухгалтерских познаний при расследовании и предупреждении пре ступлений. Вильнюс: Издательство «Минтис», 1977. 198 с.
2. Бахин В.П. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел. К., 1990. 56 с.
3. Туровець Ю.М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля. Форум права. Електронне фахове видання. 2011. № 3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-rigpaIz/PP/2011-3Zindex.htm>.
4. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. К.: Высш. шк., 1990. 103 с.
5. Эйсмэн А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юридическая литература, 1967. С. 91.
6. Бордюгов Л.Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти. Вісник Академії адвокатури України. 2008. Вип. 12. С. 124–126.
7. Капусник К.В. О некоторых тенденциях развития судебно-экономических экспертиз в современных условиях // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. Вип. 4. Х.: Право, 2004. С. 421–425.
8. Єрмоленко Б.М. О суденной экспертизе как процессе познания. Криминалистика и судебная экспертиза. 1976. Выпуск 12. С. 54.
9. Шепітько В.Ю. Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики на сучасному етапі судово-правової реформи: Сб. науч.-практ. матеріалів (к 75-літтю основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. Засл. Проф. Н.С. Бокариуса) / М-во юстиції України; Хавр'як. н.и. інститут судових експертиз; Ред. Коллегія: М.Л. Цымбал, Э.Б. Ефремян, А.Ф. Дьяченко и др. Харьков: Право, 1998. С. 36–37.